

**ER-RİSÂLETÜ'L-NUMÂNİYYE ESERİ DOĞRULTUSUNDA
NUSAYRÎ-ALEVÎ İNANCINDA TEVHÎD İLKESİNİN İZAHİ**

Explanation of the Principle of Tawhîd in Nusayrî-Alawîte Belief in
the Context of the Work of al-Risâla al-Numâniyya

Reyhan ERDOĞDU BAŞARAN*

Öz

Nusayrî-Alevîlik 3/9. yy.'ın sonlarında Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270/883) görüş ve öğretileri etrafında teşekkül etmiştir. Şii kökenli gulât fırkalarından biri olan Nusayrî-Alevîliğin dini görüşlerinin şekillenmesinde ve sistematize olmasında en etkin isim Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî (öl. 358/969)'dir. Hasibî'den sonra mezhebe önderlik eden ve mezhebin Halep'te ilerleyişinde etkin olan isim ise Muhammed ibn Ali el-Cilli (öl. 384/994)'dir. Cilli mezhebin temel dini ilkesi olan "ma'nâ-ism-bâb" öğretisini ve Kur'an'ın mistik yorumunu içeren bâtinî ilmi Nusayrî cemaate aktarması açısından değerlidir. Mezhebin teşekkülü, gelişmesi ve Orta Doğuda yayılması sürecinde Nusayrî-Alevî geleneğinin önde gelen şeyhleri tarafından pek çok eser neşredilmiştir. Cilli tarafından mezhebin bâtinî bilgisinin anlaşılması için kaleme alınan birçok kitap, risale ve mektup niteliğinde çalışma bulunmaktadır. İtikadî inancın temelini oluşturan "ma'nâ-ism-bâb" öğretisi Nusayrîliğin gulât oluşumlardan addedilmesinde ve hulûl nazariyesini

Abstract

Nusayrî-Alawîsm, a sect of Shi'ite Islam with an esoteric character, developed in the 3rd/9th century around the views and teachings of Abu Shuayb Muhammad ibn Nusayr an-Namirî's (d. 270/883), but was only systematized in the 10th century under the leadership of al-Husayn ibn Hamdân al-Khasibî (d. 358/969). al-Khasibî appointed Muhammad ibn Ali al-Jilli (d. 384/994) as his successor. al-Jilli played an important role in the development of the sect in Aleppo. In this study, *al-Risâla al-Numâniyya*, in which al-Jilli discusses the Nusayrî belief as a monotheistic belief, will be discussed. In *al-Risâla al-Numâniyya*, al-Jilli declares that the principle of *tawhîd* (the existence and unity of Allah) is the most fundamental doctrine in the Nusayrî sect and evaluates *manâ-ism-bâb* accordingly. al-Jilli disclaims any link of Nusayrî belief in God to the Christianity. He also rejects the principle of *hulûl* (incarnation). al-Jilli states that the *manâ-ism-bâb* in

* Dr. Öğretim Görevlisi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Iğdır, Türkiye / e-mail: reyhanerdogdu@gmail.com / ORCID ID: 0000-0002-0046-2761

Başvuru Submission	Kabul Accept	Yayın Publish
13.11.2021	11.12.2021	31.12.2021

DOI: 10.18403/emakalat.1023074

benimsedikleri şeklinde bir inanın oluşmasında etkili olmuştur. Ancak Cilli, hulûl inancını reddetmekle birlikte “ma'nâ-ism-bâb” öğretisinin Hristiyanlıktaki “baba-oğul-kutsal ruh” ile karıştırılmaması gerektiğini ve bu öğretinin tevhîd ilkesini reddedici değil aksine onu açıklayıcı nitelikte olduğunu söylemektedir. *Er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli eserinde Cilli tevhîd ilmini detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu araştırmanın gayesi Nusayrî inancının bel kemiğini oluşturan “ma'nâ-ism-bâb” doktrini ile “beş eytam” inancının tevhîd ilkesi doğrultusunda Cilli tarafından nasıl izah edildiğini anlamak ve değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler Tarihi, Nusayrî-Alevilik, Cilli, Tevhîd, Ma'nâ-İsim-Bâb.

Nusayrî belief are a different form of belief from the Father, the Son, and the Holy Spirit in Christianity. With this research, our main aim is to understand and evaluate how the “*manâ-ism-bâb*” doctrine, which forms the backbone of the Nusayrî belief, is explained by al-Jilli in line with the principle of *tawhîd*.

Key words: Islamic Sects, Nusayrî-Alawîsm, al-Jilli, Tawhîd, Manâ-İsm-Bâb.

Giriş

Suriye nüfusunun yüzde 17'lik kesimini oluşturan Nusayrîler¹ önemli bir liman kenti olan Lazkiye, Tartûs ve Cebel-i Ensâriye şehirleri merkez olmak üzere Suriye'nin önde gelen şehirlerinde yaşamlarını sürdürmektedir. Ayrıca Lübnan'ın kuzey bölgelerinde ve Türkiye'nin güneyinde, özellikle Hatay'da önemli oranda nüfusa sahiptirler.² Şii kökenli bâtinî karakterli fırkalardan biri olan Nusayrî-Alevîlik 3/9. yy.'da Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nemirî'nin (öl. 270-883) görüş ve öğretileri etrafında gelişme göstermiştir. Ancak 4/10. yy.'da Hüseyin b. Hamdan el-Hasibî (öl. 358/969) zamanında ve onun önderliğinde bâtinî, itikadî ve fikhî görüşleri sistematize olmuştur. Böylece belli bir coğrafyada muayyen bir topluluğa hitap eden bir mezhep hüviyeti kazanmıştır.³ Klasik

¹ 2018 Michael Izady anket verilerine göre. Michael Izady, *Atlas of the Islamic World and Vicinity* (Columbia University, Gulf 2000, 2006), (Erişim 11 Kasım 2021).

² Nusayrîlerin hangi bölgelerde nasıl dağılım yaptıkları ile ilgili daha geniş bilgi için bk.; Stefan Winter, *A History of the 'Alawîs: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic* (Princeton University Press, 2016).

³ Yaron Friedman, *The Nusayrî-Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria* (Brill; Leiden-Boston, 2010), 70.

Nusayrî eserlerde mezhep, Nemirîyye ve Hasibî taraftarları adıyla anılmaktadır.⁴ Ancak geleneksel İslam literatüründe daha ziyade Nusayrilik veya Nusayriyye olarak bahsedilmektedir. İbn Nusayr'a nisbetle Nusayrilik ismini almış olması muhakkaktır.⁵ İmamiyye'nin Onuncu İmamı Ali en-Nakî (öl. 254/868) ve On Birinci İmamı Hasan el-Askerî'nin 229/844-259/873 yılları arasındaki dönemlerine tanıklık etmiş olan İbn Nusayr, öncelikle Onuncu İmamın ilahlığını ilan etmiştir. Ayrıca kendisini onun tarafından gönderilmiş bir peygamber olarak tanıtmıştır. On Birinci İmam Hasan el-Askerî'nin ölümü akabinde ise imamın ilminin kendisine rücu ettiğini ve imamın bâb'ı (temsilcisi) olduğunu söylemiştir. Akabinde On İkinci İmam Muhammed el-Mehdî'nin gaybeti (260/874) ile imamın sefiri olduğunu iddia etmiştir.⁶ Fırkanın mensupları İbn Nusayr'ı gaybette olan On İkinci İmamın meşru halefi olarak görmektedirler. Bununla birlikte Hasibî'nin *el-Hidâyetü'l-kübra* isimli eserinde İbn Nusayr'ın On İkinci İmamın ilk gaybeti olarak bilinen gaybet-i sugra'nın (260/874) başlangıcından itibaren imamdan kendisinin kutsallığını tasdik eden belgeler aldığı belirtilmiştir.⁷

İbn Nusayr'ın vefatı ile mezhebin liderlik koltuğuna ilk etapta Muhammed b. Cündeb (öl. 3/9. yüzyılın sonları), sonrasında ise Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (öl.287/900) geçmiştir. Mezhebin Basra'dan, Bağdat ve Halep kentlerinde yayılmasında ve dini görüşlerin belli bir sistematik yapıya ulaşmasında en önemli rolü oynayan ikinci isim Cünbülânî'nin

⁴ Eş'arî Rafıza içinde zikrettiği bu fırkayı Nemirîyye şeklinde anmıştır. Ebû'l-Hasan Ali el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfû'l-musallîn* (Beyrut: y.y. 1980), 86; Osmanlı arşiv belgelerinde ise Nusayriler daha ziyade çiftçi (fella) olarak anılmaktadırlar. Selahattin Tozlu, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrileri (19. Yüzyıl)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*/54 (2010), 83.

⁵ El-Hasan ibn Musa el-Nevbahtî, *Firaku's-Şîa* (Beyrut, y.y., 1984), 94. Diğerleri tarafından yerme amaçlı kullanılan 'Nusayrî' kelimesi Alevî isminin 19. yy. sonlarından itibaren kullanılması ile etkisini yitirmiş olsa da zamanla fırka mensuplarının da benimsemiş olduğu bir isim olmuştur. İlk kez Muhammed Emin Galib et-Tavil 1924 yılında yayınlamış olduğu *Tarihü'l-Aleviyyin* isimli kitabında Alevî kelimesini net bir şekilde Nusayriler için kullanmış ve bu değişikliği mezhep mensuplarının yaşadıkları coğrafyada çoğunluğu teşkil eden diğer Müslümanlarla entegre olmak için atmış oldukları önemli atımlardan biri olarak sunmuştur. Muhammed Emin Galib et-Tavil, *Arap Alevileri Tarihi* (Adana: Karahan Kitabevi, 2015).

⁶ Nevbahtî, *Firaku's-Şîa*, 94. Klasik Nusayrî metinlerde İbn Nusayr'ın İmamiyye'nin son iki imamı ile hem aynı devirde yaşamış olduğunu hem de onlarla görüşüğünü belirten ifadeler yer almaktadır.

⁷ Hüseyin b. Hamdân el-Hasibî, "el-Hidâyetü'l-kübra", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 7/374-395.

talebesi olan Hasibî'dir. Bu sebeptendir ki Hasibî "Şeyhu'd-Din" olarak ün yapmıştır. Şii İmamî bir ailede yetişmiş olan Hasibî daha çocukluk yaşlarında dini eğitiminde belli bir dereceye ulaşmıştır. Hasibî mezhebin teolojik yapısının oluşmasında ve bugüne kadar varlığını devam ettirmesinde en temel rolü oynamaktadır. Yaron Friedman, Hasibî olmasaydı mezhebin bugüne ulaşmasının zor olacağını belirtmektedir. Friedman ayrıca On İkinci İmam'ın gaybeti döneminde İmamî Şia'nın belirginleşmesi ile birlikte pek çok gulât oluşumun yok olması gibi Nusayriliğin de yok olabileceğini belirtmektedir.⁸ İmam'ın bâtinî mirasını temsil ettiği iddiasında bulunan ve kendisini müritlerinin olağan yaşantıları ile manevi dünya arasında arabulucu olarak gören Hasibî kendi anlayışı ve inancı doğrultusunda yeniden formüle ettiği Nusayriliği, Şii İmamî düşünceye yakın bir düzlemde konumlandırmıştır. Hasibî ayrıca Nusayriliğin hakiki Şiilik (Şiatü'l-hakk) olduğu iddiasında bulunmuştur. Kendisini ise imamın ve onun bâbı olan İbn Nusayr'in öğretilerini en doğru şekilde uygulayan topluluğun rehberi olarak tanımlamıştır.⁹ Onuncu yüzyılın ikinci yarısında Hasibî'nin vefatı ile Ali ibn İsâ el-Cisrî Bağdat'ta, Muhammed ibn Ali el-Cilli (öl. 384/994) ise Halep'te mezhebin önderliğini yapmışlardır.¹⁰ Cisrî Bağdat'taki oluşumun liderliğini sürdürmüş olsa da, Hasibî'nin halefi olarak Cilli'yi atadığı belirtilmektedir.¹¹ Cilli'den sonra mezhebin liderlik konumunu Ebû Sa'îd Meymûn b. Kâsım el-Taberânî (öl. 426/1034) devralmıştır, Taberânî mezhebe nihai şeklini veren ve Nusayrî inancında resmi olarak tanınan son şeyhtir. Taberânî, mezhebin Halep'ten Suriye'nin Lazkiye bölgesine ve Filistin'in kuzeydoğusunda yer alan Tiberiya bölgesine doğru ilerleyişinde çok temel bir rol oynamaktadır.¹²

Bu çalışmamızda Cilli'nin Nusayrî inancını tevhîd öğretisi dairesinde izaha çalıştığı en temel eser olan *er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli nüsha ele alınacaktır. Bu risâlede Cilli Nusayrî mezhebinde tevhîd ilkesinin yani Allah'ın varlığı, birliği ve eşi ve benzeri olmadığı öğretisinin merkezi olduğunu belirtmiştir. Ma'nâ-isim-bâb üçlüsünü

⁸ Yaron Friedman, "al-Husayn ibn Hamdan al-Hasibî A Historical Biography of the founder of the Nusayrî-Alawite Sect", *Studia Islamica*/93 (2001), 91-112.

⁹ Winter, *A History of the 'Alawis*, 17.

¹⁰ Halil İbrahim Bulut, "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik", *Ortadoğu Yılığ* (2011), 585-586; M. Hanefi Palabıyık, "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*/54 (2010), 25.

¹¹ Claude Cahen, "Note sur les origines de la commun syrienne des Nusayris", *REI*/38-2 (1970), 243-249; Friedman, *The Nusayrî-Alawis*, 35.

¹² Winter, *A History of the 'Alawis*, 27-28; Hüseyin Türk, "Nusayriliğin Tarihi Kökeni ve Gelişmesi", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*/17 (2018), 61-62.

de bu bağlamda değerlendirmiştir.¹³ Ebû'l Kâsım el-Numâni'ye ithafen yazılan *er-Risâletü'l-Numâniyye, Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye* (Nesilden nesle aktarılan klasik Nusayrî Eserleri: Hikmetli Alevî Risaleleri) isimli 12 ciltlik eserin 2. cildinde yer almaktadır.¹⁴ *Er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli çalışma Nusayrî inancında tevhîd ilkesinin mahiyetini ve sınırlarını ele alması açısından önemlidir. Cillî *er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli risalesini en önemli öğrencilerinden biri olan Ebû'l Kâsım en-Numâni'ye yazmıştır. Eserin *er-Risâletü'l-Numâniyye* olarak isimlendirilmiş olması da bundan kaynaklanmış olabilir. Nusayrî cemaati içinde bilinen önemli şeyhlerden biri olan en-Numâni aslen Iraklıdır. Cillî'nin bu risalesinde en-Numâni'nin Irak'ta yapmış olduğu çalışmalar ile popülerlik kazandığı belirtilmektedir. Cillî en-Numâni'den bu risaleyi derinlemesine okumasını, anlamasını ve onun vasıtasıyla mü'minleri (yani Muvahhidun'u) Allah'a davet etmesini istemiştir.

Bu araştırma ile ortaya koymak istediğimiz temel gaye Nusayrî inancının bel kemiğini oluşturan "ma'nâ-isim-bâb" doktrininin tevhîd ilkesi doğrultusunda Cillî tarafından nasıl izah edildiğini anlamak ve değerlendirmektir. Her ne kadar *er-Risâletü'l-Numâniyye*, çalışmayı yürütürken temel eser olarak değerlendirilecek olsa da konu ve bağlamına uygun olarak diğer klasik Nusayrî eserlere de başvurulacaktır.

2. Muhammed ibn Ali el-Cillî, Görüşleri ve Çalışmaları

Nerede dünyaya geldiği konusunda farklı görüşler bulunmakla birlikte Cillî'nin Necef yakınlarında küçük bir köyde dünyaya geldiği bilgisi kabul edilmektedir. Nusayrî gelenek içinde yetişmiş olan Cillî, İslâmî ilimler alanında iyi eğitim almış biridir. Cillî Hasibî'nin ders

¹³ Muhammed ibn Ali el-Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'eclî'l-Marife, 2006), 2/303-308.

¹⁴ Cillî, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308. *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin ilk altı cildi 2006, 7-9 ciltler 2009 ve 10-12 ciltler 2014 yılında Lübnan'da Ebû Mûsâ el-Harîrî tarafından neşredilmiştir. Nusayrî gelenek içinde yazılmış olan hemen hemen her türlü klasik nüshayı barındırması açısından önemlidir. Yaron Friedman tarafından yayınlanan *The Nusayrî-Alawîs: An Introduction to the Religion* eseri dışında bu eserler özelinde herhangi kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Friedman, *The Nusayrî-Alawîs. Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*'nin sadece 3. cildinde yer alan Kâsım el-Taberânî'nin *Kitabü'l-Hâvî fi ilmi el-fetâvî* isimli müstakil eseri Bella Tendler Krieger tarafından kapsamlı bir analize tabi tutulmuştur. Bella Tendler Krieger, "Marriage, Birth, and *bâtîni tâvîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâvî fi ilm al-fatâwî* of Abû Saïd Maymûn al-Ta'barânî", *Arabic*/58 (2011), 53-75.

halkasında onun yerine geçebilecek Ali ibn İsâ el-Cisrî ile birlikte iki önemli isimden biridir. Hasibî'den sonra Cisrî mezhebin Bağdat'taki oluşumuna öncülük etmiştir. Cilli ise mezhebin Halep kolunun başına geçmiştir. Her ne kadar Cisrî Bağdat'taki oluşumun liderliğini sürdürmüş olsa da Hasibî'nin şahsi tebliği ile Cilli'yi halefi olarak belirlediği belirtilmektedir.¹⁵ Mezhebin Bağdat'taki varlığı uzun soluklu olamamakla birlikte, Cilli liderliğinde Halep kolu yayılmaya devam etmiştir. Cilli döneminde Halep'te Bizans hakimiyeti sebebiyle diğer gulât oluşumlar gibi Nusayrîliğin varlığı da tehdit altındaydı. Mezhebin ve mezhep taraftarlarının kimliğini gizlemek zorunda kaldığı böyle bir dönemde Halep'te Nusayrî varlığının gücünü yitirmemiş olması ise Cilli'nin başarısının göstergesidir.

Hasibî'nin önde gelen öğrencilerinden olan Cilli Nusayrî inancının temel hususlarını hocası Hasibî'den öğrenmiş olduğu şekliyle aktarması sebebiyle mezhebin öğretilerinin muhafazasında etkindir. Bu doğrultuda mezhebin bätinî bilgisinin ve teolojik öğretilerinin Hasibî'den aktarılmasında Cilli'nin merkezi bir rolü olduğu kabul edilmektedir. Kendi çalışmalarında da şeyhi ve hocası olarak tanımladığı Hasibî'ye sık sık atıf yapan Cilli'nin, mezhebin kelâmî ve fikhî konularının hemen hemen her alanında neşretmiş olduğu önemli çalışmaları bulunmaktadır. Cilli mezhebin en temel dini öğretisi olan ma'nâ-isim-bâb üçlüsünü ve Kur'an'ın mistik yorumunu içeren bätinî ilmi ve teolojik bilgiyi şeyhi Hasibî'den intisap ettiğini bilhassa belirtmektedir.¹⁶ Hasibî olmazsa mezhebin ve kendisinin İslam'ın bätinî yorumuna vakıf olmasının mümkün olmadığını da ayrıca belirtmektedir.¹⁷

Hasibî'den yapmış olduğu teolojik aktarımlar ve mezhebin inançsal değerlerini analiz eden çalışmalarının zenginliği sebebiyle Nusayrî cemaat nezdinde Cilli eş-şeyhu's-sika (güvenilir şeyh) unvanına layık görülmüştür.¹⁸ Cilli yalnızca yazmış olduğu teolojik çalışmalar ile değil aynı zamanda bätinî bilginin ele alındığı şiirleri ile de bilinmektedir. Gücünü ve taraftar kitlesini kaybetme riski olduğu bir dönemde mezhebe intibak eden ve mezhebin sistematik bir yapıya bürünmesinde temel rol oynayan Hasibî gibi bir liderden sonra mezhebin başına geçmiş olması Cilli için büyük bir sorumluluktur

¹⁵ Cahen, "Note sur les origines de la commun syrienne des Nusayrîs", 243-245.

¹⁶ Taberânî tarafından kaleme alınan *Divân-ı Hasibî'nin*, Taberânî'ye Cilli tarafından sözlü olarak aktarılmış olması Cilli'nin Hasibî'nin görüşlerine ne düzeyde vakıf olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

¹⁷ Muhammed ibn Ali el-Cilli, "Kitâb bätinî's-salât", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/219-272.

¹⁸ *Er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli risalede de Cilli zaman zaman "eş-şeyhu's-sika dedi ki" şeklinde anılmaktadır. Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/308.

denilebilir. Ayrıca Halep'te Bizans hakimiyetinin egemen olduğu bir devirde bu sorumluluğu üstlenmiş olmasının da Cilli'nin işini zorlaştırdığı muhakkaktır.¹⁹ Böyle bir dönemde mezhebin takipçilerinin güvenlik sebebiyle Suriye'nin farklı bölgelerine, özellikle dağlık kesimlere dağıldığı Halep'te mezhebin devamlılığını sağlaması mezhebin önde gelen dini liderlerinden biri olan Cilli için üstün bir başarı örneğidir.

Cilli'nin oluşturmuş olduğu ders halkaları kadar, neşretmiş olduğu dini eserler de onun mezhep içinde dikkat çeken bir âlim olmasında etkili olmuştur. Cilli'nin eserlerini, "Muvahhidun" olarak da bilinen inananlara ve mezhebin önde gelen din âlimlerine yazmış olduğu eserler olarak iki kategoride ele alabiliriz. Eserlerinin hemen hemen tamamını mezhebin temel teolojik ve batinî öğretilerinin aktarılması gayesiyle ele almıştır. Hocası Hasîbî'nin etkisinin aşikâr olduğu bu çalışmalar içerdiği konular itibariyle çeşitlilik arz edip pek çoğu kısa risaleler veya mektup formatında olup soru cevap şeklinde tahsis edilmiştir. Cilli'ye nispet edilen eserlerin ekseriyeti *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye* isimli eserin ikinci cildinde bir araya getirilmiştir.²⁰ Tanrısallığın mahiyeti, imamların kutsallığı meselesi, tevhîd ilkesi ve ma'nâ-isim-bâb öğretisi gibi konular Cilli'nin bilhassa üzerinde durduğu mevzuulardır. Bu doğrultuda zaman zaman ma'nâ-isim-bâb'ın birbirleriyle bağlantıları ele alınmış ve aralarındaki hiyerarşik ilişki izah edilmiştir.²¹ Cilli ayrıca Gulât ve Nusayrî geleneğinde önemli bir öğreti olarak bir dönem uygulama alanı bulmuş olduğuna inanılan nidâ doktrininin, yani İmam'ın ulûhiyetinin alenî bir şekilde beyan edilmesi prensibinin, *Risâletü'l-Endiye* isimli risalesinde detaylı bir analizini sunmuştur.²² Cilli muamelat ve ibadetler gibi fikhî meseleler hakkında da eserler kaleme almıştır. Özellikle İmami Şîi gelenekten esinlendiği açık olan ibadetler ile ilgili eserlerinde ibadetlerin batinî manâlarının izahını da vermektedir.²³ Cilli'nin çalışmalarını içerik olarak zâhirî manâyı ortaya koymaktan ziyade batinî manâyı anlamaya hasrettiği söylenebilir. Cilli'nin çalışmaları onun gulât öğretisine de yer vermesi açısından önemli kabul edilmektedir. Batinî manâyı ibadetler dahil olmak üzere her mevzuda ele alma gayreti içinde olan Cilli, Arap

¹⁹ Jean Sauvaget, "Halab", *ED*/3 (1971), 84-86.

²⁰ Ebû Mûsâ el-Harîrî, *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, 2 (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006).

²¹ Muhammed ibn Ali el-Cilli, "Kitâb hâwî'l-esrâr", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/157-339.

²² Muhammed ibn Ali el-Cilli, "Risâletü'l-Endiye", *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006), 2/321-331.

²³ Cilli, "Kitâb batinî's-salât", 2/219-272.

harflerinin bâtinî anlamlarını da incelemiştir. Cilli'nin eserlerini farklı kılan bir diğer yanı onun Hristiyanlığa ait öğretilere de yer vermiş olmasıdır. Çalışmalarında Nusayrîlik ile Hristiyanlık arasında kesin bir çizgi çekmiş ve Nusayrî mezhebinde yer alan ma'nâ-isim-bâb üçlüsünün baba-oğul-kutsal ruh ile karıştırılmaması gerektiğini teolojik verilerle anlatmıştır.²⁴ Cilli'nin birkaç farklı eserinde Hristiyanlık ile ilgili bilgi vermesi bu mevzu hakkında ne derece hassas olduğunu göstermektedir.²⁵ Bu durumun temel sebebi Cilli'nin Halep'te Nusayrî cemaatinin dini önderi misyonunu sürdürdüğü dönemde Suriye'nin Bizans egemenliği altına girmiş olması ve dolayısıyla Hristiyan misyonerlerin ve Hristiyan kültürünün baskın bir pozisyonda olması gösterilebilir. Sünni geleneğin dışında yer alan Nusayrîlik ve Dürzilik gibi mezheplerin o dönemde Hristiyan misyonerlerin temel hedefi olduğu aşikardır.²⁶ Bu sebeple Cilli, Nusayrîlikten Hristiyanlığa doğru bir din değiştirmenin önüne geçmek amacıyla da çalışmalarını ele almıştır denilebilir. Çalışmalarında çok net bir şekilde Nusayrî inancı ile Hristiyanlık arasında bir bağlantının olmadığını vurgulamış ve Nusayrîliği kesin bir dille Hristiyanlıktan ayırtırmaya çalışmıştır.²⁷ Araştırmamızda incelemeye tabi tutacağımız *er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli eserde de Cilli benzer bir tavır takınmış ve ma'nâ-isim-bâb öğretisinin Hristiyanlıktaki teslis inancı (baba-oğul-kutsal ruh) ile aynı olmadığını izah etmiştir.²⁸

3. Tevhîd İlmi

Bisimillâhrrahmânirrahîm (Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla) ibaresiyle başlamış olduğu *er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli risalesinde Cilli tevhîd ilmini ele almıştır. Cilli bu risaleyi Nusayrî mezhebinin tevhîd ilkesini benimsemediği iddialarına cevap niteliğinde yazmıştır. Ayrıca tevhîd ilminin ne olduğunu, nasıl ve ne

²⁴ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

²⁵ Cilli'nin halefi el-Taberânî ise hocasının aksine Hristiyan geleneğine hatta Yahudi geleneğine ait dini bayramlara geniş bir yer vermiş ve belki de yazmış olduğu çalışmaların da katkısıyla bu bayramlar Nusayrî kültüründe ayrı bir önem kazanmıştır. Daha detaylı bilgi için bk.; Samuel Lyde, *The Asian Mystery: Illustrated In The History, Religion, And Present State Of The Ansairi or Nusairis of Syria (1860)* (London: Longman, Green, and Roberts, 1860).

²⁶ Osmanlı arşiv belgeleri de Nusayrî vilayetlerinde Hristiyan misyonerlerinin ciddi bir faaliyet içinde olduklarını ortaya koymaktadır. Nusayrîlerin Hristiyanlığı benimsemeleri için bilhassa okullar açarak icraatlarını uzun bir süre sürdürdükleri görülmektedir. Ali Sinan Bilgili vd., *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrîlik (1745-1920)* (Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010).

²⁷ Cilli, "Risâletü'l-Endiye", 2/331-332.

²⁸ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303-308.

şekilde anlaşılması gerektiğini izah etmenin kendisi için büyük bir sorumluluk olduğunu belirtmektedir. Ona göre, Allah'ın var ve bir olduğu bilgisi herkes tarafından bilinmektedir, ancak Allah'ın mahiyeti ve keyfiyeti ile ilgili malumat bâtinî bilgiye vakıf olmayı gerektirmektedir.²⁹ Yaratma eyleminin yegâne mercii Allah'tır. Cilli Allah'tan başka yaratıcı olmadığını, olsa bile ancak onun izni ve inayeti ile olabileceğini belirtmektedir.³⁰ Buna göre Cilli yalnızca Allah'a has kılınan yaratma eylemini Allah'ın dilemesi şartıyla yaratılmış bir varlığın da üstelenebileceğini söylemektedir. Bu düşünce biçimi bir bakıma Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İsa'ya atfen yer alan mucize kabilinden olaylar ile benzerlik göstermektedir. Mâide süresi 110. âyette geçen ifade şu şekildedir: "*Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle koru ve cüzzamlıyı iyileştiriyoordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun.*"³¹ Âyet dikkatli bir şekilde okunduğunda görülecektir ki Hz. İsa her bir örnekte var olan bir varlığın başka bir forma girmesi konusunda (Allah'ın izni dahilinde) bir faaliyet içindedir. Hz. İsa'nın yoktan var etmesi söz konusu edilmemiştir. Kur'ân'da yaratma yani yoktan var etme eyleminin Allah dışında hiçbir varlığa atfedilmediği aşikârdır. *Er-Risâletü'l-Numâniyye*'de her ne kadar temel kaygı tevhid ilkesinin mezhebin temel yapısını oluşturduğunu izah etmek olsa da, yaratma (yoktan var etme) eyleminin Allah dışında bir varlığa izafiyeti problemlili gözükmemektedir.

Tevhid ilkesini izahat noktasında Kur'ân'a yapılan referanslar şu şekildedir: İlk olarak Hadid süresi "*O ilktir, sondur, zâhirdir, bätındir. O, her şeyi bilendir*" âyeti yer almaktadır. Âyetin akabinde hiç kimsenin Allah'ın mahiyeti hakkında her şeyi bilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Bu sebeple, Cilli'ye göre, Tanrı kendisini kullarına bildirmek, tanıtmak ve iman etmelerini kolaylaştırmak amacıyla insanlara görünür kılmıştır. Yani Tanrı'nın insanoğluna görünür olması onun merhametinin ürünüdür. Bu şekilde insanların ona inanmaları, itaat etmeleri ve tapılmaya layık olan yegâne gerçekliğin o olduğunu kabul etmeleri daha kolay olacaktır. Allah kendisini görünür kıldığı zaman yaratılanlar Allah'ın davranışlarının kendilerinininkine benzemediğini anlayacak ve böylece onun varlığı konusunda hiçbir şük duymayacaklardır. Yani Tanrı'nın kendisini insanlara görünür kılması Allah'ın kuluna göstermiş olduğu lütfudur.³² Allah'ın insanlara kendisini göstermemesi durumu insanların yapmış oldukları kötülüklerle ilişkilendirilmiştir. Bu

²⁹ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303.

³⁰ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/305.

³¹ Mâide 5/110.

³² Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/308.

doğrultuda iki âyet referans verilmiştir: “*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onun (karşılığını) görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onun (karşılığını) görür.*”³³ Bir diğer âyet ise: “*Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullarına zulmedici değildir.*”³⁴ Her iki âyet de Allah’ın kullarına görünür olmamasının temel sebebi olarak zikredilmiştir. Yani, Nusayrî öğretiye göre, Allah’ın kendisini kuluna görünür kılmaması insanların hatalarının neticesidir.

Geleneksel Nusayrî inancına göre Allah kendisini kuluna tanıtmak, emir ve yasaklarını anlamalarını sağlamak için, ilk yaratılıştan Ali b. Ebû Tâlib’e kadar, yedi farklı zaman diliminde yedi farklı insanda zatıyla görünür kılmıştır. Cilli Allah’ın yedi farklı devirde yedi farklı sûrette görünür olması konusunu Taberânî tarafından kaleme alınan *el-Mesâil el-hâss* isimli eserde izah etmektedir.³⁵ Cilli Allah’ın kendisini görünür kıldığı bu yedi farklı sûretten bahsetmemektedir.³⁶ Ancak bunun bir gerçeklik olduğunu, Allah’ın dilerse kuluna kendini tanıtmak niyetiyle farklı bir sûrette görünür olabileceğini söylemektedir. İslam düşünce geleneğinde ilahi zatın yaratmış olduğu varlıkların sûretinde ortaya çıkması hulûl nazariyesi ile anlatılmış ve Gulât’ın benimsemiş olduğu temel öğretilerden biri olarak ele alınmıştır.³⁷ Nusayrîlikte yer alan Tanrı’nın insan sûretinde görünür olması da araştırmacılar tarafından hulûl inancı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Ancak Cilli Nusayrî inanın hulûl nazariyesi ile izah edilemeyeceğini belirtmiştir. Cilli incelemeye tabi tuttuğumuz *er-Risâletü’l-Numâniyye* isimli nüshada hulûl nazariyesine yönelik detaylı bir izahat vermemektedir. Lakin Cilli, Taberânî tarafından yazılan ve Cilli’nin görüşlerini içeren *Risâletü’l-zuhûr ve’l-butûn* isimli risalede Hulûliyye’yi tekfir etmiştir.³⁸ Bu risalede vahdaniyetin anlaşılması için tecelli’nin yanı sıra Hakk’ın görünürlüğünün anlaşılması gerektiği

³³ Zilzâl 99/7-8.

³⁴ Fussilet 41/46.

³⁵ Ma’nâ’nın kendi sûretinde veya isim’in sûretinde görünür olması konusunun ele alındığı bu çalışma Taberânî ve hocası Cilli arasında soru-cevap formatında şekillenmiştir. Meymûn b. Kâsım el-Taberânî, “el-Mesâil el-hâss”, *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006), 3/195-202.

³⁶ Allah’ın kendisini görünür kıldığı yedi farklı sûret şu şekilde sıralanmıştır: Habil, Şit, Yusuf, Yuşa b. Nûn, Asaf, Şem’un es-Safa ve Hz. Ali. Meir M. Bar-Asher - Aryeh Kofsky, *The Nusayrî-‘Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy* (Leiden: Brill, 2002), 201-202.

³⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Hulûl” *İslam Ansiklopedisi*. (Erişim 11 Kasım 2021)

³⁸ Meymûn b. Kâsım el-Taberânî, “Risâletü’l-zuhûr ve’l-butûn”, *Silsiletü’t-Turasi’l-Alevî: Resâilü’l-hikme’l-Aleviyye*, mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî (Lübnan: Dâr li’ecli’l-Marife, 2006), 2/15-17.

ifade edilmiş ve Allah'ın kuluna görünür olmasının hulûl inancı ile eşdeğer olmadığı iddia edilmiştir.³⁹ Çünkü Cilli'ye ve dolayısıyla Nusayrî öğretiyeye göre Allah'ın farklı bir sûrette görünür olması demek, Allah bir insanın kişiliğinde bedene büründü demek değildir.

Cilli kati bir dille Nusayrî inancında yer alan Allah'ın yarattığı varlıkların sûretinde görünür olmasını hulûl nazariyesi kapsamı içinde ele alınamayacağını belirtmektedirler. Zira Cilli'nin de işaret ettiği gibi Nusayrî inancında hulûl nazariyesinde olduğu gibi Allah başka bir varlıkta vücut bulmuyor, yalnızca insanlara kendisini başka bir varlığın sûretinde gösteriyor. Yani Hz. Ali, Allah'ın kendisini insanlığa gösterdiği bir formdur. Bu şu şekilde izah edilebilir: Ali b. Ebû Tâlib Tanrı'nın kendisidir, ancak insanlar onu Ali sûretinde görmektedirler.⁴⁰ Batılı araştırmacılar bu konuyu Hristiyanlığın en eski teolojik öğretilerinden olan doketik kristiyoloji ile izah etmişlerdir.⁴¹ Bar-Asher ve Kofsky'e göre, Nusayrî inancında Tanrı kendisini peygamberler ve veliler aracılığıyla doketik bir formda ifşa etmektedir.⁴² Yaron Friedman da aynı görüşü benimsemiş ve Nusayrîlerde Tanrı'nın insanda görünür olmasının yanıltıcı bir vizyon olduğunu (doketik) iddia etmiştir. Bu görüşe göre Ali bir insan değildir, o doketik görünümde Tanrı'nın insanoğlu ile irtibata geçtiği bir insan formudur.⁴³ Doketik öğreti, Hristiyan geleneğinde ortaya çıkan bir inanç biçimidir. Buna göre Hz. İsa aktüel anlamda bir bedene sahip olmamıştır yalnızca insanlara bu şekilde görünmektedir. Tanrı olan İsa'nın yeryüzünde bir insan biçiminde görünümünü sadece bir hayalden/şekilden ibarettir.⁴⁴

3.1. Ma'nâ-İsim-Bâb Öğretisinin Tevhîd İlmi İçinde İzahı

Nusayrî itikadının temelini "ma'nâ-isim-bâb" öğretisi şekillendirmektedir. "ma'nâ-isim-bâb"ın mahiyetleri ve keyfiyetleri konusunun net bir şekilde anlaşılmamış olması sebebiyle birçok farklı klasik Nusayrî eserde bu konuya hassasiyetle yer verilmiştir. Muhtemel sebepledir ki Cilli yazmış olduğu çalışmaların pek çoğunda bu mevzuyu ele almış ve ma'nâ-isim-bâb öğretisinin tevhîd ilkesinin karşında yer alan bir öğreti olmadığını kanıtlama çabası içinde

³⁹ Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn", 15-18.

⁴⁰ Taberânî, "Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn", 15-18.

⁴¹ Hz. İsa'nın aslında ıstırap çekmediği çünkü onun hayali bir görüntüye sahip olduğu inancı.

⁴² M. M. Bar-Asher, "The theology of Kitâb el-usûs: an early pseudepigraphic Nusayri work", *Rivista degli Studi Orientali*/71 (1998), 62-69.

⁴³ Friedman, *The Nusayrî-Alawîs*, 131.

⁴⁴ Britannica, The Editors of Encyclopaedia, "Docetism", *Encyclopedia Britannica*, (Erişim 11 Kasım 2021).

olmuştur. *Er-Risâletü'l-Numâniyye* isimli risalesinde ma'nâ-isim-bâb öğretisini izah ederken Cilli, "benimsediğim mezhep ve inancıma göre" ifadesine sık sık yer vermiştir.⁴⁵ Bu durum Cilli'nin bu mevzuyu ele alma noktasında şahsi görüşünden ziyade Nusayrî inancında nasıl anlaşıldığını izah etmeye çalıştığını göstermektedir.

Nusayrî inanca göre ma'nâ-isim-bâb öğretisinde yer alan ma'nâ bir ve var olan, eşi ve benzeri olmayan, doğmamış ve doğrulmamış olan, her şeyden yüce olan, var olması için hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah'tır. Mahiyeti ve keyfiyeti bilinmeyen Allah, kullarına olan merhametinin bir göstergesi olarak farklı zamanlarda bir insan sûretinde kendisini kullarına görünür kılmıştır. Ma'nâ olan Allah kendisini kullarına bildirmek için kendi nurundan isim'i yaratmıştır. İsim aynı zamanda Allah'ın zatını gizleme işlevi görmektedir. Bu sebeple hicab/örtü olarak da anılmaktadır.⁴⁶ Yani isim zâhirde nübüvvetle delalet etmekte, bätinî anlamda ise ma'nâ'nın zatını gizleme vazifesi ile vazifelendirilmiştir. İsim Ma'nâ'nın öz nurundan yaratılması sebebiyle kutsallık hiyerarşisinde en üst mertebede yer almaktadır. Bâb ise ma'nâ'nın rızası doğrultusunda isim tarafından yaratılmıştır. Bu doğrultuda öz nurdan değil nurun nurundan yaratılan bâb mezhebe tabi olmuş Nusayrî cemaate rehberlik vazifesini yürütmekle birlikte ma'nâ'nın ve isim'in bilinmesinde önemli bir rolü vardır. Mezhebin temel ilkelerini anlatmak ve izah etmekle mükellef olan bâb bätinî anlamda kutsal ruhun yani Cebraîl'in ta kendisi olarak tanımlanmıştır.⁴⁷ Geleneğe göre, ma'nâ-isim-bâb'ın yeryüzünde görünürlüğünün en mükemmel versiyonu Ali-Muhammed-Selman üçlüsünde gerçekleşen tezahürdür. Buna göre ma'nâ Ali b. Ebû Tâlib sûretinde, isim (hicab) Muhammed ibn Abdullah sûretinde ve bâb ise Selmân el-Fârisî görünümünde belirlemiştir. Bununla bağlantılı olarak klasik Nusayrî eserlerinde zaman zaman ma'nâ Hz. Ali'ye ithafen "ayn", isim Hz. Muhammed'e ithafen "mim" ve bâb Selman'a ithafen "sin" şeklinde geçmektedir. Modern Nusayrî literatüründe ayn-mim ve sin'in daha sık kullanıldığı görülmektedir.⁴⁸ Cilli'nin zaman zaman ma'nâ-isim-bâb yerine bu üçlünün (Ali-Muhammed-Selman) isimlerinin ilk harflerine ithafen oluşan "ayn-mim-sin" şeklindeki kullanımına yer verdiği görülmektedir.⁴⁹

Bu doğrultuda ezeli, ebedi ve öz olan ma'nâ görünürde "şakaklarının iki tarafı kel ve göbeği geniş olan" şeklinde tarif

⁴⁵ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303.

⁴⁶ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303.

⁴⁷ Cilli, "er-Risâletü'l-Numâniyye", 2/303.

⁴⁸ Lyde, *The Asian Mystery*, 110-111.

⁴⁹ Ancak biz risaleden yaptığımız aktarımlarda genel itibariye "ma'nâ-isim-bâb" şeklindeki kullanımı esas alacağız.

edilmekte ve Hz. Ali'ye işaret edilmektedir. Zâhirde imameti temsil etmekte olan ma'nâ, bâtında gayb olan Tanrı'nın kendisidir.⁵⁰ Ma'nâ'nın zatını gizleme görevi üstlenen isim ise Hz. Muhammed'dir. İsim var ve bir olan Allah'ın konuştuğu dili ve gördüğü gözü şeklinde izah edilmiştir. Yani isim'in görünür formu olan ve ma'nâ'nın nurundan yaratılan Hz. Muhammed isim olarak ma'nâ'nın yer yüzündeki en önde gelen temsilcisidir. Tûr sûresi 1-8 âyetlerinin isim'e yani Hz. Muhammed'e delalet ettiği belirtilmektedir.⁵¹ “*Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize and olsun ki, Rabbinin azabı mutlaka gerçekleşecektir; ona engel olabilecek yoktur!*”⁵² ifadesindeki “*Tûr'a, açık sahifeler üzerine yazılı kitaba, beyt-i ma'mûra, yükseltilmiş tavana, kaynayan denize and olsun ki*” hitabında üzerine and edilenin bânî anlamda Hz. Muhammed olduğu belirtilmiştir.⁵³ Analizini yapmış olduğumuz bu risalede diğer klasik Nusayrî eserlerde de olduğu gibi Hz. Adem'den Hz. Muhammed dönemine kadar geçen süre zarfından Kur'ân'da bahsi geçen tarihsel kişiliklerin bânî anlamda ma'nâ, isim ya da bâb olmaları noktasında pek çok örnek zikredilmiştir.⁵⁴

Cillî isim'in ma'nâ katında mertebesini, bakan bir kişinin bakması, konuşan bir kişinin sözü ve susan bir kimsenin susması olarak ele almıştır. İsim ma'nâ'nın bir cüz'idir ancak onun tamamı değildir. Cillî, ma'nâ'nın isim, isim'in ise ma'nâ olduğu yani ikisinin bir bütünü temsil ettiği iddiasını kesin bir dille reddetmektedir.⁵⁵ “Bu ikisi kesinlikle birleştirilmemelidir”, demektedir. Bu doğrultuda Cillî şöyle söylemektedir: “Ma'nâ-isim-bâb'ın aynı bütünü temsil ediyormuş gibi anlaşılması bizi Hristiyanlıktaki teslis inancına götürecektir.”⁵⁶ Bu sebeple Cillî, ma'nâ isim ve bâb'ı tanımlama noktasında ihtiyatlı bir tutum takınmıştır. Bu durumu izah ederken

⁵⁰ Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/303.

⁵¹ Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/304.

⁵² Tûr 52/1-8.

⁵³ Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/305.

⁵⁴ Hz. İbrahim'in güneşi ve ayı görüp “Rabbim budur” ifadesinde yer alan “ay”ın bâb'ı, “güneş”in ise isim'i temsil ettiği belirtilmiştir. İbrahim'in güneşi gördüğünde “Rabbim budur, bu hepsinden büyük” demesi sebebiyle isim'in güneş tarafından temsil edildiği belirtilmektedir. Bir başka örnekte Neml sûresinde geçen Sebe kraliçesi Belkıs'tan bahsedilmiştir. Belkıs'ın zâhirde Süleyman'ın eşi olduğu, bâtında ise Haşimi Muhammedi kubbesi altında isim'in yani Muhammed'in eşi olduğu belirtilmiştir. Kadir gecesi ifadesinde yer alan “Kadir” in Hz. Muhammed'i ve “gecenin” yaratıcıyı temsil ettiği belirtilmiştir. Bu ve benzeri birbirinden farklı birçok örnek yer almakla birlikte bu örnekler üzerinde yeterli izahat yer almamaktadır. Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/306.

⁵⁵ Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/304-305.

⁵⁶ Cillî, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/304.

Cilli ma'nâ, isim ve bâb'ın eş değer görülmesi durumunun tevhid ilkesi ile çelişeceğini belirtmektedir.⁵⁷ Buna göre ma'nâ ve isim ne eşit mertebede birbiriyle aynıdır ne de birbirinden tam manasıyla bağımsızdır. Cilli “şayet birbirinin aynıdır dersek o zaman iki ayrı Tanrı'nın varlığından söz ediyoruz demektir” der. Ancak Cilli ma'nâ ve isim birbirinden tam anlamıyla ayrı da değildir, der. İkisini birbirinden net sınırlarla ayırmanın Resulü Allah'tan ayırmakla eş değer olacağı belirtilir.⁵⁸ Yani isim ma'nâ'nın ne aynı ne de gayridir. Ma'nâ, isim ve bâb hiyerarşik düzlemde ele alınmış ve ma'nâ isim'den isim ise bâb'dan üstün bir mertebede değerlendirilmiştir. Bu hiyerarşik akış içinde her zaman ma'nâ'dan isim'e doğru ve isim'den de bâb'a doğru bir hitabın söz konusu olduğu, aksinin ise mümkün olmayacağı belirtilmiştir.⁵⁹ Ma'nâ kutsallık hiyerarşisinde en üst mertebede yer alan, yoktan var eden Allah'tır. Her şey ondan zuhura gelmiştir ancak onun varlığı için başka hiçbir şeye gerek yoktur. Zira o yaratılmamış tek gerçekliktir. Ve görünürde Hz. Ali'dir. İsim Ma'nâ'dan sadır olmuştur. Bu sebeple onun bir cüz'idir ancak ma'nâ'nın kendisi değildir. Bâb ise isim'den sadır olmuştur. Bu sebeple ilahi olan ile yaratılanlar arasında bir köprü görevi üstlenmektedir.⁶⁰

Bu izahatta da görüleceği üzere Cilli Allah'ın Hz. Ali sûretinde görünürlüğüne hulûl ya da şirk bağlamında ele almamaktadır. Zira ona göre ma'nâ'nın bir insan sûretinde görünür olması görünenin özünde insan olduğu anlamına gelmemektedir. Yani Hz. Ali insandır demek şirktir, çünkü o insan sûretinde tecelli eden Allah'ın zatıdır. Ancak isim, ma'nâ ile aynı hitabın muhatabıdır demenin ve bu ikisini bir görmenin insanları şirke götüreceği belirtilmektedir. Ma'nâ'nın isim ile karıştırılmasının insanları teslis inancına sürükleyeceği görüşü Cilli tarafından yazılan *Risâletü'l-Endiye* isimli eserde de görülmektedir.⁶¹ *Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn* isimli risalede de tevhid ilkesinin benzer bir yapı içinde ele alındığı görülmektedir. Bu risalede ma'nâ olan Allah'ın Ali sûretinde insanlığa görünmesi hulûl nazariyesi çerçevesinde ele alınmamıştır. Çünkü geleneğe göre, ma'nâ olan Allah, Ali sûretinde insanlığa görüldüğünde kendi zatı ile var olmaktadır. Görünenin Ali olması bu hakikati değiştirmemektedir. Ancak ma'nâ olan Allah isim “vasıtasıyla” görüldü ya da görünür olur şeklindeki bir anlayışın hulûl nazariyesi kapsamında ele alınabileceği belirtilmektedir. Ma'nâ yüce ve aşkın olandır. Bu sebeple görünür olmak için kendisinden alt derecede olan

⁵⁷ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/304.

⁵⁸ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/304.

⁵⁹ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/305.

⁶⁰ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/303-308.

⁶¹ Cilli, “Risâletü'l-Endiye”, 2/333.

bir varlığın vasatlığına ihtiyacı yoktur. Bu doğrultuda Cilli “şayet kişi ma'nâ isim vasıtasıyla görünür derse şirke düşer” demektedir.⁶²

3.2. Beş Eytâm/Yetimler Bahsinin Tevhîd İlmi Kapsamında Ele Alınması

Cilli risalenin bir bölümünde Nusayrî eserlerinde “Beş Eytâm” olarak bilinen yetimlerden bahsetmektedir. Nusayrî inancında önemli bir yeri olan “Beş Eytâm/Yetimler” dünya işlerini düzenleyen ve bâb'dan sudur eden bir gruptur.⁶³ Dünya işlerini düzenleme noktasında farklı işlerin kendilerine tevdi edilmiş olduğu Beş Eytâm'ın yaratılışı ile ilgili kendisine sorulan soruya şu şekilde cevap vermiştir: “yetimlerin yaratılışı hem ulvi bir yaratılıştır hem de sufli'dir”.⁶⁴

Dünya işlerini düzenlemekle mükellef olan melekler olarak da tanıtılan beş eytâm bu risalede bätını yönlerine vurgu yapılarak ele alınmıştır. Onlardan ilki olan el-Mikdad b. el-Esved zâhirde tabiat ile ilgili olayların düzenleyicisi olarak anlatılmış olsa da, bu eserde yaratılmışların yollarının Mikdad'ın nuru ile belirlendiği belirtilmiştir. Zâhirde yıldızların hareketlerini idare etme görevi verilen Ebû Zerr el-Gifarî'ye bätında yaratılmışları nuru ile aydınlatma görevi verilmiştir. Canlıların yaşamlarını düzenleme görevinin tevdi edildiği Abdullah b. Revâha, bätında inanan kulların gönüllerindeki dertleri gidermekle mükelleftir. Osman b. Maz'un hastalık ve belaları gidermek görevi ile görevlendirilmiş. Bätında ise görevi inananların gönüllerinden şüpheleri gidermektir. Kanber b. Kadân ed-Devsi zâhirde ruhun cesetle buluşması görevini idare etmekte, bätında ise inananları Hakk'a giden yolda bilgilendirmekle görevlidir.⁶⁵

Bazı insanların kendilerine ait olmayan makamlara (Beş Eytâm'ın makamı gibi) kendilerini layık görmelerinin eleştirildiği bu eserde Cilli Numani'den onların bu iddialarını reddetmelerini istemiştir. Nusayrî-Alevî olanlar ile olmayanlar arasındaki benzerlik ve farklılığa işaret edildiğini söylemiş ve Nusayrîleri diğerlerinden nasıl ayırt edileceğine yönelik izahatta bulunmuştur. Bu izahatı Davud ibn Kesir'den nakletmiş olduğu bir rivayette görmekteyiz. Buna göre, Davud bazı kavimlerin keramet sahibi olduklarını iddia ettiklerini ve onların dürüst ya da yalancı olup olmadıklarını nasıl anlayacağını bilemediğini belirtmektedir. Cilli “bir kimse Mikdad (Beş Eytâm'dan ilki) olduğu iddiası ile ortaya çıkarsa ondan dört erkek ve bir kız

⁶² Taberânî, “Risâletü'l-zuhûr ve-l-butûn”, 3/18

⁶³ Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrîlik”, 592.

⁶⁴ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/305

⁶⁵ Cilli, “er-Risâletü'l-Numâniyye”, 2/305

olarak beş farklı kişi formunda kendini göstermesi istenir. Şayet Mikdad olduğu iddiasındaysa bunu başaracaktır. Aksi takdirde yalancıdır”, demektir. Mikdad olduğunu iddia eden kişiye mezardaki ölüleri diriltmesi gibi tekliflerde bulunulabileceği ve şayet buna güç yetirebilirse onun haklı olduğu, aksi takdirde yalancı olduğunun ortaya çıkacağı belirtilmektedir. Kendisinin Ebû Zer olduğunu iddia eden kişiden “hayvanları konuşturmasının talep edilmesini ve buna güç yetirirse onun Ebû Zer olduğu, aksi halinde ise yalancı olduğu anlaşılacaktır”, denmektedir. Kendisinin en-Nakip olduğunu iddia eden kişiden insanların içlerinden geçeni bilip bildirmesini, ancak bunu yapabilirse Ebû Zer olduğuna inanacağı belirtilmektedir. Kendisini bilgin olarak tanıtan kimseden farklı dillerde konuşmasının istenebileceği ve yapabilirse dürüstlüğüne inanacağı, söylenmektedir. Kendisini kurtarıcı olarak tanıtan kimsenin hayrı şer’den ayırmasının talep edilebileceği ve bunu başarıp başaramadığına bakılarak kişi hakkında kanaatin oluşacağı belirtilmiştir. Ve son olarak kendisinin imtihan edici olduğu iddiasında bulunana üstesinden gelmesi güç olan mucizeler göstermesinin istenebileceği ve başarırsa onun sınavı olduğu kabul edilebileceği belirtilmektedir.⁶⁶

Örneklere de görüleceği gibi Beş Eytâm olarak tanımlanan ve Nusayrî geleneğinden gelen keramet sahibi bu kişiler olağanüstü olayları başarabilecek niteliktedirler. Beş Eytâm/Yetimler, Nusayrî geleneğine göre, nurani âlemde bâb’lardan sonra yaratılan en önemli varlıklardır. Cilli’nin bu risalede yetimlerden bahsetmesindeki temel gaye ma’nâ’nın isim ile karıştırılması durumunda, ma’nâ’nın bâb ve hatta yetimlerle de karıştırılabileceği problemine vurgu yapmak istemesidir. Benzer bir durumu başka bir risalede Cilli şu şekilde dile getirmektedir. “Ma’nâ’nın isim vasıtasıyla görünür olduğunu kabul etmek, ma’nâ’nın bâb ve hatta yetimler aracılığı ile görünebileceği inancını da kabul etmeyi gerekli kılar” demektir.⁶⁷

Sonuç

Azınlık Müslüman gruplardan biri olan Nusayrî-Alevîlik hakkında modern dönemde sosyal bilimler alanında ulusal ve uluslararası konjonktürde ele alınmış birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak yapılmış olan bu çalışmalar sınırlı sayıda klasik Nusayrî eserleri etrafında şekillenmiştir. Bu araştırma Nusayrî geleneğinin gelişmesi ve yayılmasında önemli bir sorumluluk üstlenmiş olan Cilli’nin *er-Risâletü’l-Numâniyye* isimli eserinin derinlemesine analizini yapması

⁶⁶ Cilli, “er-Risâletü’l-Numâniyye”, 2/307.

⁶⁷ Taberânî, “Risâletü’l-zuhûr ve-’l-butûn”, 3/17.

açısından önemlidir. Cilli Nusayrî gelenek içinde “Şeyhu’d-Din” olarak bilinen Hasibî’nin imamî ve bâtinî ilmini belli bir disiplin içinde aktararak geleneğin sonraki nesillere ulaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Ele almış olduğumuz bu risâle Cilli’nin kendisinin ve Nusayrî geleneğin benimsemiş olduğu inancın tevhîd inancından başka bir şey olmadığına üzerinde durması açısından değerlidir. Nusayrî inancının en temel öğretilerinden olan ma’nâ-isim-bâb tevhîd ilminin kapsamı içinde ele alınmıştır. Ona göre ma’nâ var ve bir olan, ezeli ve ebedî olan ve yaratılmamış olan ilk sebeptir. İsim ma’nâ’dan sadır olan ilk kutsal varlıktır ve ma’nâ’nın bilinmesine ve aynı zamanda gizlenmesine hizmet etmektedir. Bâb ise isim’in nurundan meydana gelmiştir. Ma’nâ’nın mesajını inananlara aktaran rehber konumundadır.

Burada Cilli’nin üzerinde ısrarla durduğu konu ma’nâ-isim-bâb’ın aynı gerçekliği temsil etmediğidir. Yani ne ma’nâ isim’in, ne de isim ma’nâ’nın aynıdır. Onların aynı ve bir olduğunu iddia etmek iki farklı Tanrı’nın var olduğunu kabul etmek olur. Ma’nâ-isim-bâb birbirinden ayrıdır, ancak bu onların tamamen birbirinden bağımsız oldukları anlamına gelmemektedir. Burada Cilli’nin ortaya koymak istediği temel mevzu ma’nâ-isim-bâb üçlüsünün Hristiyanlıktaki baba-oğul-kutsal ruh inancı ile karıştırılmamasıdır. Hristiyanlıktaki teslis inancı Tanrı’nın üçlü doğasını göstermektedir. Ma’nâ-isim-bâb üçlüsünde ise tanrılık vazifesi sadece ma’nâ’ya hastır. Bu sebeple, Cilli’ye göre, Nusayrî inancı tam bir tevhîd ilkesi üzerine inşa edilmiştir. Üzerinde durulması gereken bir diğer mevzu ise Tanrı’nın Ali b. Ebû Tâlib’in sûretinde görünmesi durumunun hulûl nazariyesi kapsamında ele alınmamış olmasıdır. Cilli ma’nâ’yı tanımlarken zâhiri ve bâtinî anlamlarını ayrı ayrı zikretmektedir. Bu doğrultuda ma’nâ zâhirî anlamda “şakaklarının iki yani kel, göbeği geniş olan” Hz. Ali’dir. Bâtinî anlamda ise Tanrı’nın keyfiyetinin ve mahiyetinin bilinmeyeceği bu sebeple kendisini kullarına bildirmek için Ali görünümünde olduğu belirtilmiştir. Cilli’ye göre Tanrı’nın Ali sûretinde görünür olması tevhîd inancı ile çelişmemektedir. “Tanrı, Ali görünümünde” demek; “Ali, Tanrı’nın kendisidir” demek değildir. İnsanlara görünenin Hz. Ali olması onun hakikatte Ali olduğu anlamına gelmemektedir. “O, yalnızca Ali sûretinde görünen bir Tanrı’dır” demektir.

Kaynakça

- Bar-Asher, Meir M. - Kofsky, Aryeh. *The Nusayrî-'Alawî Religion: An Enquiry Into Its Theology and Liturgy*. Leiden: Brill, 2002.
- Bar-Asher, Meir M. "The theology of Kitâb el-usûs: an early pseudepigraphic Nusayrî work". *Rivista degli Studi Orientali*/71 (1998), 55-81.
- Bilgili, Ali Sinan vd. *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, 2010.
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. "Docetisim", *Encyclopedia Britannica*. Erişim 11 Kasım 2021. <https://www.britannica.com/topic/Docetisim>
- Bulut, Halil İbrahim. "Tarih, İnanç, Kültür ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik". *Ortadoğu Yıllığı* (2011), 578-614.
- Cahen, Claude. "Note sur les origines de la commun syrienne des Nusayrîs". *REI*/38-2 (1970), 243-249.
- Cilli, Muhammed ibn Ali. "er-Risâletü'l-Numâniyye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/303-308. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cilli, Muhammed ibn Ali. "Kitâb bâtını's-salât". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/219-272. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cilli, Muhammed ibn Ali. "Kitâb hâwî'l-esrâr". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/157-339. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Cilli, Muhammed ibn Ali. "Risâletü'l-Endiye". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/321-331. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasan Ali. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*. Beyrut: y.y. 1980.
- Friedman, Yaron. "El-Husayn ibn Hamdan el-Khasîbî A Historical Biography of the founder of the Nusayrî-Alawîte Sect". *Studia Islamica*/93 (2001), 91-112.
- Friedman, Yaron. *The Nusayrî-Alawîs: An Introduction to the Religion, History and Identity of the Leading Minority in Syria*. Brill; Leiden-Boston, 2010.

- Harîrî, Ebû Mûsâ. *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. 6 Cilt. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân. "el-Hidâyetü'l-kübra". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 7/18-399. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Işık, Harun. "Kitabu Ta'limi Diyaneti'n-Nusayriyye Işığında Nusayri Teolojisi". *Bilimname/1-24* (2013), 31-56.
- Izady, Michael. *Atlas of the Islamic World and Vicinity*. Columbia University, Gulf 2000, 2006-present. Erişim 11 Kasım 2021. https://gulf2000.columbia.edu/images/maps/Syria_Ethnic_Shift_2010-2018_lg.png
- Krieger, Bella Tendler. "Marriage, Birth, and *bâtîñî tawîl*: A Study of Nusayrî Initiation Based on the *Kitâb al-Hâwî fi ilm al-fatâwî* of Abû Saïd Maymûn al-Ta'barânî". *Arabic/ 58* (2011), 53-75.
- Lyde, Samuel. *The Asian Mystery: Illustrated in The History, Religion, And Present State Of The Ansaireeh or Nusairis of Syria (1860)*. London: Longman, Green, and Roberts, 1860.
- Nevbahtî, el-Hasan ibn Musa. *Firaku's-Şîa*. Beyrut: y.y. 1984.
- Palabıyık, M. Hanefî. "Dini İnançları ve Özellikleri Bakımından Nusayrîlik". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 54 (2010), 19-48.
- Sauvaget, Jean. "Halab". *EI2/3* (1971), 84-86.
- Sertel, Ergin. *Dini ve Etnik Kimlikleriyle Nusayrîler (Arap Alevîleri)*. Ankara: Ütopya Yayınları, 2005.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "el-Mesâil el-hâss". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 3/195-202. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Taberânî, Meymûn b. Kâsım. "Risâletü'l-zuhûr ve'l-butûn". *Silsiletü't-Turasi'l-Alevî: Resâilü'l-hikme'l-Alevîyye*. mlf. Ebû Mûsâ el-Harîrî. 2/15-17. Lübnan: Dâr li'ecli'l-Marife, 2006.
- Tavil, Muhammed Emin Galib. *Arap Alevîleri Tarihi*. Adana: Karahan Kitabevi, 2015.
- Tozlu, Selahattin. "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Antakya ve İskenderun Nusayrîleri (19. Yüzyıl)". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi/54* (2010).
- Türk, Hüseyin. "Nusayrîliğin Tarihi Kökeni ve Gelişmesi". *Alevîlik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi/17* (2018), 51-73.

Winter, Stefan. *A History of the 'Alawis: From Medieval Aleppo to the Turkish Republic*. Princeton University Press, 2016.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Hulûl" *İslam Ansiklopedisi*. Erişim 11 Kasım 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hulul>

Summary

Today, the Nusayrīs, who make up 17 percent of the Syrian population, continue their lives in prominent cities of Syria, including in the important port cities of Latakia, Tartus, and Jabal al-Ansāriya. Nusayrīs also have significant populations in the northern regions of Lebanon and the southern regions of Turkey especially in Hatay. Nusayri-Alawism, a sect of Shi'ite Islam with an esoteric character, developed in the 3rd/9th century around the views and teachings of Abu Shuayb Muhammad ibn Nusayr an-Namiri's (d. 270/883), but was only systematized in the 10th century under the leadership of al-Husayn ibn Hamdān al-Khasībī (d. 358/969). Having witnessed the era of Alī an-Nakī (d. 254/868), the tenth imam, and Hasan al-Askarī (d. 844/873), the eleventh imam, Ibn Nusayr first claimed the divinity of the tenth imam and introduced himself as a prophet sent by Alī an-Nakī. After the death of the eleventh imam Hasan al-Askarī, he claimed that the knowledge of the imam returned to him, that he was the bāb (representative) of the Imam, and that he became the ambassador of the imam with the occultation (260/874) of the twelfth imam Muhammed al-Mahdī. Although the members of the sect saw Ibn Nusayr as the legitimate successor of the twelfth Imam, who was in occultation, al-Khasībī in his book *Kitāb al-Hidāya al-Kubrā* states that Ibn Nusayr received documents from the imam confirming his holiness since the beginning of twelfth Imam's minor occultation (260/ 874), also known as the first occultation of the twelfth Imam.

With the death of Ibn Nusayr, Muhammad ibn Jundab (d. the last quarter of the 3rd century) took the leadership seat of the sect and then followed by Abdallāh al-Jannān al-Junbulānī (d. 287/900). al-Khasībī, a student of al-Junbulānī, is the one who played the most important role in the spread and systematization of the sect from Basra in the cities of Baghdad and Aleppo after Ibn Nusayr. For this reason, al-Khasībī became famous as '*Sheikh'd-Din*' (the Sheikh of the Religion). al-Khasībī, who was brought up in a Shi'ite Imam family which had a certain position in his religious education in his childhood, plays the most fundamental role in the formation of the theological structure of the sect and its continuity to the present. Yaron Friedman states that if al-Khasībī had not existed, it would have been difficult for the sect to survive today, and Nusayrism could have disappeared, just as many ghulat formations disappeared with the emergence of Imami Shia during the occultation period. al-Khasībī positioned Nusayrism, which he reformulated in line with his own understanding and belief, on a plane close to the Twelver Shi'ism. He even claimed that Nusayrism was the only true Shia (*ahl al-haqq*).

By the beginning of the early second half of the 10th century, al-Khasībī appointed Muhammad ibn Alī al-Jillī (d. 384/994) as his successor. al-Jillī played an important role in the development of the sect in Aleppo while Alī ibn Īsā al-Jisrī led the sect in Baghdad. Despite Byzantine threat, the presence of Nusayrī in Aleppo gained strength with al-Jillī. After al-Jillī, Abū Saīd Maymūn ibn al-Qasīm al-Tabarānī (d. 426/1034), who was the last religious scholar of the Nusayrī belief to be officially accepted, took over the leadership of the sect after al-Jillī, and played a fundamental role in moving the center of the sect from Aleppo to the Latakia region of Syria.

In this study, *al-Risāla al-Numāniyya*, in which al-Jillī discusses the Nusayrī belief as a monotheistic belief, will be discussed. In *al-Risāla al-Numāniyya*, al-Jillī declares that the principle of *tawhīd* (the existence and unity of Allah) is the most fundamental doctrine in the Nusayrī sect and evaluates *manā-ism-bāb* accordingly. The work *al-Risāla al-Numāniyya* was written for al-Numāni's question, and it is included in second of 12-volume work named *Silsilat al-Turāth al-Alawī: rasāil al-hikma al-Alawiyya*. With this research, our main aim is to understand and evaluate how the "*manā-ism-bāb*" doctrine, which forms the backbone of the Nusayrī belief, is explained by al-Jillī in line with the principle of *tawhīd*. In the writings of al-Jillī, *manā-ism-bāb* does not represent the same reality. Neither *manā* is the same with *ism* nor the *ism* is the same of *manā*. Claiming *manā* and *ism* are identical means the idea of accepting there are two different Gods. *Manā-ism-bāb* is different from one another. The notion of *manā-ism-bāb* should not be compared to the Father, the Son, and the Holy Spirit in Christianity. In *al-Risāla al-Numāniyya*, al-Jillī very clearly emphasized that there is no connection between the Nusayrī belief and the Christianity, and stated that the *manā-ism-bāb* in Nusayrī belief are a different form of belief from the Father, the Son, and the Holy Spirit in Christianity.